

Vinko Škafar

Od zvezka *Kraljestvo božje na Jutrovem* do revije *Edinost in dialog*

From the Publication Kraljestvo božje na Jutrovem
to the Journal Edinost in dialog

Povzetek: V članku so predstavljeni ekumenski zvezki *Kraljestvo božje na Jutrovem* (1911–1914), zvezki *Kraljestvo božje* (1924–1926), revija *Kraljestvo božje* (1927–1941), zbornik *Kraljestvo božje* (1957–1968) in Ekumenski zbornik *V edinosti* (1970–2012) kot predhodniki revije za ekumensko teologijo in medreligijski dialog *Edinost in dialog*, ki jo od leta 2013 izdaja Inštitut Stanka Janežiča na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, Enota v Mariboru. Gre za sto let pisne dokumentacije o duhovnem in teološkem ekumenizmu med Slovenci.

Ključne besede: zvezki *Kraljestvo božje na Jutrovem*, zvezki *Kraljestvo božje*, revija *Kraljestvo božje*, zbornik *Kraljestvo božje*, ekumenski zbornik *V edinosti*, *Edinost in dialog*

Summary: *In the article ecumenical publication Kraljestvo božje na Jutrovem (1911–1914), publication Kraljestvo božje (1924–1926), journal Kraljestvo božje (1927–1941), collection of scientific papers Kraljestvo božje (1957–1968) and ecumenical publication V edinosti (1970–2012) are presented as predecessors of the journal for ecumenical theology and interreligious dialogue Edinost in dialog that has been published since 2013 by the Stanko Janežič Institute of the Faculty of Theology of University of Ljubljana, Maribor Unit. It sums up a hundred years of written documentation on spiritual and theological ecumenism among Slovenes.*

Key words: *publication Kraljestvo božje na Jutrovem, publication Kraljestvo božje, journal Kraljestvo božje, collection of scientific papers Kraljestvo božje, journal for ecumenical theology V Edinosti, Edinost in dialog*

Uvod

Znanstvena revija za ekumensko teologijo in medreligijski dialog *Edinost in dialog* ni prva samostojna publikacija, ki orje pisno ekumensko ledino na Slovenskem, saj ima svoje skromnejše predhodnice. Najprej so izhajali zvezki¹ *Kraljestvo božje na Jutrovem (Vzhodu)* (1911–1914), nato zvezki *Kraljestvo božje* kot Letno poročilo Apostolstva sv. Cirila in Metoda (v nadaljevanju ACM) v Ljubljani in Bratovščine sv. Cirila in Metoda (BCM) v Mariboru (1924–1926), pozneje revija *Kraljestvo božje*, glasilo ACM (1927–1941), po drugi svetovni vojni pa letni zborniki *Kraljestvo božje* (1957–1968) v zamejstvu in v letih 1970–2012 Ekumenski zborniki *V edinosti*. Zdi se prav, da ob petdesetletnici mariborske enote Teološke fakultete v Ljubljani, katere Inštitut Stanka Janežiča za dogmatično, osnovno in ekumensko teologijo ter religiologijo in dialog od leta 2013 izdaja znanstveno revijo *Edinost in dialog* (Krajnc-Vrečko 2013, 11–17), predstavimo in vsaj delno ovrednotimo njene predhodnice.

1. Letni zvezki *Kraljestvo božje na Jutrovem* (1911–1914)

Anton Martin Slomšek je ustanovil in 2. novembra 1851 objavil pravila za molitveno Bratovščino sv. Cirila in Metoda, ki jo je potrdil papež Pij IX. 12. maja 1852. Od takrat so o njej pisali v *Drobtinicah*, *Zgodnji Danici* in drugod. V Ljubljani se je Bratovščina preimenovala v Apostolstvo, sicer pa je šlo za isto zedinitveno molitveno združenje.

Leta 1910 je ljubljansko Apostolstvo sv. Cirila in Metoda pod zavetjem Device Marije izdalo samostojno *Letno poročilo o življenju in delovanju molitvene zveze za zedinjenje kristjanov*. Leto pozneje, leta 1911, je izšel prvi uradni »zvezek« z naslovom *Kraljestvo božje na Jutrovem*, ki ga je v Ljubljani izdalo ACM. Že prvi zvezek *Kraljestvo božje na Jutrovem* prinaša marsikaj zanimivega in dragocenega iz življenja katoliških kristjanov južnih Slovanov in tudi bogato poročilo o ACM za leto 1910 v ljubljanski škofiji. Še bogatejši je drugi zvezek *Kraljestvo božje na Jutrovem* iz leta 1912, ki na široko poroča o katoliških kristjanih vzhodnega obreda pri južnih Slovanih, o slovenskih usmiljenkah v Makedoniji, zvezi bolgarskih katoliških misijonarjev itd. Na koncu zvezka je poročilo ljubljanskega ACM za leto 1911. Podobno velja za preostala dva zvezka, ki sta izšla leta 1913

¹ Izraz »zvezek« uporablja izvirna brošura.

in 1914 in ki imata kot prejšnja dva le skromnih 30 strani besedila. Zanimivo, da je zadnji letnik, 1914, spremenil Jutrovo v Vzhod in ima zadnji zvezek naslov *Kraljestvo božje na Vzhodu*. V tem četrtem zvezku beremo, da se je ACM razširilo tudi med hrvaškimi katoličani v Zagrebu, v Mahničevi škofiji na Krku in v Dalmaciji.

Iz vseh štirih zvezkov lahko ugotovimo, da besedila spodbujajo k molitvenemu oz. duhovnemu ekumenizmu v luči takratnega pojmovanja cerkvene edinosti, ki jo v dobri veri vidijo v uniatizmu. Avtorji člankov v vseh teh poročilih niso navedeni, Stanko Janežič pa meni, da jih je »najbrž največ napisal in zbral profesor Grivec« (EZ 1987, 7; Janežič 2003, 185–194).

2. Še trije letni zvezki *Kraljestvo božje* (1924–1926)

Prva svetovna vojna (1914–1918) je bila tudi za ACM uničujoča, če ne v drugem, vsaj v tem, da so prenehali izhajati letni zvezki *Kraljestvo Božje na Vzhodu*. V letih 1924–1926 pa so ponovno izšli trije »zvezki« z naslovom *Kraljestvo božje* z enakim obsegom strani kot predvojno *Kraljestvo božje na Jutrovem*, toda s to razliko, da sta ga izdajala ACM pod zavetjem Device Marije v Ljubljani in BCM v Mariboru. V letnem poročilu prvega letnika beremo: »Važen dogodek letošnjega leta je, da smo se končno dogovorili z vodstvom Bratovščine sv. Cirila in Metoda v Mariboru. Ta bratovščina se bo pridružila Apostolstvu sv. Cirila in Metoda; vsi udje bratovščine bodo obenem udje Apostolstva sv. Cirila in Metoda; vodstvo bratovščine (Apostolstva) v lavantinski škofiji je prevzela Misijska zveza lavantinskih duhovnikov v Mariboru« (KB 1924, 23).

Prva številka *Kraljestva božjega* leta 1924 piše o papežu Piju XI. kot ljubitelju krščanskega Vzhoda in predvsem ruskega naroda, ki je zaradi preganjanja kristjanov »mučeniški« (KB 1924, 3–12). Omeni pa tudi, da je na Katoliškem shodu v Ljubljani med 25. in 28. 8. 1923 imelo svoje mesto tudi ACM (KB 1924, 16–17). Dalje predstavlja katoliško diasporo v Bosni, Srbiji in Makedoniji, Katoliško cerkev vzhodnega obreda na področju takratne Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev; opozori na spodbudo jugoslovanskih škofov za ACM in objavi letno poročilo o življenju in delovanju ACM (KB 1924, 21–23). Že v Letnem poročilu 1924 je objavljen tudi odbor ACM v Ljubljani, ki so ga sestavljali dr. Franc Grivec (predsednik), dr. A. Snoj (tajnik), dr. C. Potočnik (blagajnik),

dr. A. Merhar, dr. Fr. Perne in dr. A. Levičnik. Franc Grivec, ki spada med največje poznavalce življenja in delovanja sv. Cirila in Metoda v 20. stoletju, je zelo poglobljeno pojasnil, v čem je bistvo ciril-metodijske misli, s katero se je hranilo in jo tudi vneto širilo Apostolstvo sv. Cirila in Metoda (Oražem 2003, 264–269).

V naslednjem letniku sta predstavljena Papeški Vzhodni zavod v Rimu (KB 1925, 6–8) ter pravoslavni ruski patriarh Tihon in eksarh katoliških Rusov vzhodnega obreda Leonid Fjodorov (KB 1925, 8–12). Posebno je zanimiv opis kongresa v Velehradu, ki je bil poleti 1924 in se ga je udeležilo 22 škofov, nad 300 duhovnikov in teologov. Na kongresu so razpravljali tudi o ACM (KB 1925, 12–15). Poleg letnega poročila o ACM so zanimivi članki o katoličanih v Rusiji, ruskih beguncih, ki jih podpirajo katoliški kristjani v Evropi. V zadnjem zvezku leta 1926 je najprej predstavljen Shod za preučevanje vzhodnega bogoslovja v Ljubljani (Tadina 2003, 87–98), ki so se ga ob slovenskih škofih udeležili tudi nadškofje iz Olomuca, Zagreba in Beograda, škofje iz Senja, Katoivic in tudi škof vzhodnega katoliškega obreda iz Križevcev. Vseh udeležencev – Slovencev, Hrvatov, Čehov, Poljakov, Srbov, Rusov, Italijanov in Francozov – je bilo čez 400. Pozdravno pismo jim je poslal papež Pij XI. (KB 1926, 1–6). Zanimiva sta tudi članka A. M. Slomšek in vesoljna edinost (KB 1926, 7–9) ter Čim bliže Kristusu, tem bliže cerkveni edinosti (KB 1926, 11–16). Končuje pa se tako kot prejšnja zvezka z Letnim poročilom ACM in Novicami z Vzhoda (KB 1926, 26–31).

Ti trije zvezki *Kraljestva božjega* kažejo povezavo med slovenskima škofijama, ljubljansko in lavantinsko, pričajo pa tudi o povezovanju z drugimi škofi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev glede dela za edinost in ACM.

3. Revija *Kraljestvo božje*, glasilo Apostolstva (Bratovščine) sv. Cirila in Metoda (1927–1941)

V letih 1927–1941 je izhajala revija, četudi najprej skromnejša in nato vsestransko bogatejša, *Kraljestvo božje*, ki je bila najprej Glasilo Apostolstva sv. Cirila in Metoda v Ljubljani ter Bratovščine sv. Cirila in Metoda v Mariboru, kot je napisano na naslovnici. Sprva je izhajala kot dvomesečnik, pozneje pa različno – desetkrat ali celo dvanajstkrat na leto. Uredništvo je sprva v Mariboru. Pomembno je, da je tokrat zapisan uredniški konzorcij,

ki so ga sestavljali predstavniki obeh slovenskih škofij: dr. F. Grivec, dr. A. Merhar in dr. A. Snoj iz Ljubljane ter dr. F. Cukala, J. Mirt in M. Avšič iz Maribora. Prvi urednik je bil Martin Avšič, spiritual v mariborskem bogoslovnem semenišču, ki pa je žal umrl že leta 1928, in po daljšem »iskanju« je leta 1934 uredništvo prevzela cistercijanska opatija v Stični (KB 1957, 102). Leta 1935 in 1936 je *Kraljestvo božje* imelo že poenoteno ime izdajatelja: Glasilo ACM za lavantinsko in ljubljansko škofijo. Od leta 1937 je *Kraljestvo božje* glasilo Apostolstva sv. Cirila in Metoda ter Slomškove družine, ker se mu je pridružil *Slomškov glasnik*, ki ga je do takrat izdajala Slomškova družina v Mariboru. Tako je ostalo do zadnjega letnika 1941, ko so zaradi vojne izšle samo prve tri številke.

Že v prvi številki revije *Kraljestvo božje* sta ob 1100-letnici rojstva sv. Cirila objavljeni dve pismi: Pismo papeža Pija XI. jugoslovanskim in češko-slovaškim škofom (KB 1927, 33–34) in Pismo jugoslovanskih škofov vernikom (KB 1927, 8–9; 49–51) ter poseben članek o sv. bratih Cirilu in Metodu z naslovom Apostola kraljestva božjega (KB 1927, 2–4). Ob Cirilovem jubileju je predstavljen znanstveni kongres, ki je bil v Velehradu na Moravskem (KB 1927, 107–110); objavljene so tudi pesmi Jožeta Pogačnika, Silvina Sardenka, Vitala Voduška, Gregorja Malija in Edija Kocbeka. Ob drugih člankih sta tokrat in ves čas izhajanja revije posebni rubriki Razgled po katoliškem svetu (KB 1927, 17–19) in Vesti s krščanskega sveta (KB 1927, 19–22), kjer bralci spoznavajo problematiko razdeljenosti Cerkve in potrebnost molitvenega podpiranja za zedinjenje (edinost) v krščanskem svetu, predvsem evropskem. Seveda je predvsem med slovanskimi katoliškimi kristjani vzhodnega obreda pa tudi med pravoslavnimi najbolj poudarjen krščanski Vzhod. Prvi letnik je imel 136 strani.

Tudi naslednji letnik je objavil pismo jugoslovanskih škofov, v katerem škofje zelo priporočajo ACM (KB 1928, 3–4), na dolgo je popisano Slovensko in hrvaško romanje na Velehrad, v Prago in Staro Boleslav (KB 1928, 25–61).

Seveda vseh letnikov glasila tu ni mogoče predstaviti. Naj samo omenim nekatere avtorje, ki se večkrat pojavljajo, in že samo to nam dovolj pove o teologih, duhovnikih in laikih, ki so sodelovali z glasilom ter se posledično izkazali z zavzetostjo za cerkveno edinost: p. S. M. Aljančič, p. Jozafat Ambrožič, p. Simon Ašič, Joža Basaj, p. Hugo Bren, p. Ambrožij

Brenčič, Anton Čepon, Mirko Geratič, p. Modest Golia, France Grafenauer, Ljudmila Grafenauer, Franc Grivec, p. Bonaventura Herga, Josip Hohnjec, Franc Hrastelj, Anton Iskra, Franc Jaklič, Janez Jenko, Franc Jerè, Anton Kordin, Franc Kovačič, Matija Lavrenčič, Ludovik Leskovar, p. Štefan Kržišnik, p. Tomaž Kurent, Rudolf Mecilošek, Gregor Mali, Alojzij Merhar, Josip Meško, Jožef Mirt, Nane Nik, p. Pavel Pavlič, Franc Puncer, Andrej Snoj, Jože Šavora, Jan Šedivý, p. Roman Tominec, p. Metod Turnšek, Vital Vodušek, Franc Trdan, Alojzij Turk, p. Herman Vodenik, Olga Zadavec, Viktor Zakrajšek, p. Leopold Zorman, Pavel Živortnik. Omenim naj tudi različne prevode iz starokrščanskih izvirnikov, ki sta jih pripravljala Franc Jerè in Anton Čepon. V glasilu lahko najdemo tudi prevode besedil ruskih avtorjev, kot so Vladimir Solovjev in drugi. Imena avtorjev sem navedel, da bi lažje dojeli, koliko odličnih profesorjev in duhovnikov pa tudi nekaj laikov je bilo ob slovenskih škofih zavzetih za delo za edinost. Seveda pa je šlo za ekumensko revijo, ki se je od letnika do letnika zelo razlikovala, včasih je bila bolj teološka, drugič bolj poljudno sporočilna, vedno pa tudi bogata z »ekumensko« kroniko. Nekatera besedila so preprosta, časopisna in revijalna, druga poljudnoznanstvena in strokovna, nekatera pa tudi znanstvena.

Stanko Janežič je ob 60-letnici izhajanja revije *Kraljestvo božje* takole zapisal: »Rad bi izrekel zahvalo profesorju dr. Francu Grivcu, ki je revijo začel, vanjo mnogo pisal in jo ves čas duhovno usmerjal, kakor tudi vsem njegovim sodelavcem, ki jih ni bilo malo. *Kraljestvo božje* je skupno z Apostolstvom (Bratovščino) sv. Cirila in Metoda v času med prvo in drugo svetovno vojno v Cerkvi na Slovenskem prebujalo zedinitveno zavest, širilo obzorje in pripravljalo na ekumensko dobo drugega vatiškanskega koncila. Med Slovenci je utrjevalo češčenje sv. Cirila in Metoda ter spoštovanje do svetniškega škofa Slomška. Postavilo je temelje za nadaljnje ekumensko delo in tako prispevalo svoj delež k rasti vesoljne edinosti med kristjani.« (EZ 1987, 12)

4. Zbornik *Kraljestvo božje* izhaja v zamejstvu (1957–1968)

Vojne razmere so močno posegle tudi v revijo *Kraljestvo božje*, glasilo Apostolstva sv. Cirila in Metoda, saj so leta 1941 izšle samo še tri številke. Leta 1955 je sicer p. Metod Turnšek izdal v Celovcu knjižico s 34 stranmi pod istim naslovom *Kraljestvo božje*, žal pa je ostalo le pri eni številki. Dve leti pozneje, leta 1957, pa je začel izhajati letni zbornik

Kraljestvo božje, ki ga je izdajalo ACM. Prvih pet zbornikov je izšlo v Rimu, tiskani pa so bili v Celovcu, nato štirje v Trstu, kjer so bili tudi natisnjeni.

V prvem, zunaj Slovenije tiskanem zborniku *Kraljestvo božje* Janez Vodopivec načelno in tudi primerjalno z različnimi krščanskimi Cerkvami in drugimi verstvi objavlja kvalitetno razmišljanje z naslovom En Bog, en Kristus, ena Cerkev (KB 1957, 7–20). France Dolinar st. dokaj celostno predstavi Slovence in velehradske unionistične shode (KB 1957, 29–53; Ambrožič 2003, 69–86). V tem zborniku je objavljeno tudi predavanje *Evharistični apostolat molitve za zedinjenje vzhodnih Cerkva*, ki ga je imel Matija Šaruga že leta 1952 v Barceloni (KB 1957, 21–28). V drugem letniku Janez Vodopivec razmišlja o Pogledu na Cerkev z Vzhoda in Zapada (KB 1958, 27–36), kjer najprej govori o razlikah na površju in razlikah v globini, podrobneje razloži tradicionalno pravoslavno gledanje in različne poznejše poglede ter konča z mislijo, da božja milost vse premore, vse prenavlja in bo končno zmagala v dušah. Angel Kosmač predstavlja sv. Nikolaja – velikega zavetnika krščanskega Vzhoda (KB 1958, 47–56), p. Anton Koren sv. Sergija Radoneškiga in ruske katoliške svetnike (KB 1958, 57–70), Karel Kozina pa v članku Trpljenje macedonskih katoličanov vzhodnega obreda podrobno opiše položaj le-teh (KB 1958, 79–94).

Z izvolitvijo papeža Janeza XXIII., ki je iz prakse dobro poznal predvsem pravoslavje, nastane nov premik v ekumenskem razmišljanju. V tretjem letniku zbornika *Kraljestvo božje*, leta 1959, Janez Vodopivec vsestransko, predvsem s poudarkom na ekumenizmu, piše o papežih Piju XII. in Janezu XXIII. (KB 1959, 5–17). Naslednje leto Vodopivec v daljši razpravi Vesoljni cerkveni zbor in njegov pomen v življenju Cerkve (KB 1960, 5–24) spregovori o napovedi drugega vatikanskega cerkvenega zbora, koncilskem pomenu za življenje Cerkve in prav tako o vprašanih cerkvene edinosti. Pavel Leskovec pa v članku Bodoči vesoljni cerkveni zbor v mislih treh ruskih teologov (KB 1960, 27–39) na znanstven način predstavi misli ruskega škofa Kasijana Bezobrova, protojereja Jurija Florovskega in profesorja Ivana Meyendorfa (KB 1960, 27–39). Franc Jaklič piše o Ivanu Besariónu, kot glasniku cerkvenega edinstva (KB 1960, 71–86), Franc Kosmač opiše Katoliško vzhodno cerkev v Jugoslaviji (KB 1960, 89–105), Anton Ilc pa Srečanje z Rusi (KB 1960, 109–111). V naslednjem zborniku *Kraljestvo božje*, 1961–1962,

Janez Vodopivec spregovori o bližanju drugega vatikanskega vesoljnega cerkvenega zbora Pred koncilom, v katerem poudarja, da je treba pripraviti »pot zbližanju in zedinjenju« (KB 1961–1962, 5–18), Franc Grivec pa v razpravi Od sv. Tomaža Akvinskega do Vladimirja Sergejeviča Solovjeva piše o dveh krščanskih velikanih in njihovih naporih za edinost (KB 1961–1962, 21–38). P. Pavel Leskovec v članku Vesoljni cerkveni zbor v nauku pravoslavnih teologov podrobneje in znanstveno predstavi učenje Teofana Prokopoviča in Alekseja S. Homjakova (KB 1961–1962, 41–61); sicer je članek izšel že prej v italijanski jezuitski reviji *La Civiltà Cattolica* (Leskovec 1960, 140–152, 372–384). Leta 1963 sta v *Kraljestvu božjem* objavljeni dve pomembni pismi: Pismo papeža Janeza XXIII. slovanskim škofom ob 1100-letnici prihoda sv. Cirila in Metoda na Veliko Moravsko in Pastirsko pismo katoliških škofov Jugoslavije za leto 1963 o slovanskih blagovestnikih sv. Cirilu in Metodu (KB 1963, 5–12.15–31). Franc Perko je ob smrti Franca Grivca bralcem *Kraljestva božjega* predstavil svojega mentorja in predhodnika na Teološki fakulteti v Ljubljani v prispevku Dr. Franc Grivec, znanstveni raziskovalec življenja in delovanja slovanskih blagovestnikov sv. Cirila in Metoda (KB 1963, 117–130). Leta 2002 je Slovenska teološka akademija v Rimu pripravila Grivčev simpozij v Rimu, katerega predavanja sta leta 2003 izdali Slovenska teološka akademija v Rimu in Mohorjeva družba v Celju. Vinko Škafar je v prvi številki revije za ekumensko teologijo in medreligijski dialog *Edinost in dialog* objavil članek Prispevek Franca Grivca pri vrednotenju sv. Cirila in Metoda (Škafar 2013, 75–94).

Na začetku dvojnega letnika 1964–1965 *Kraljestva božjega* sta najprej objavljena dva koncilna odloka, *Odlok o ekumenizmu* in *Odlok o katoliških vzhodnih Cerkvah* (KB 1964–1965, 5–25; 26–36), nato pa se Janez Vodopivec sprašuje, Kaj je prinesel drugi vatikanski vesoljni cerkveni zbor?, in se zaustavi ob napovedi koncila, pripravljalni dobi, začetku nove smeri, poteku dela v zvezi s koncilom, zastopnikih ločenih bratov, o osnutkih in dekretih ter o drugem in tretjem zasedanju pod Pavlom VI., o *Odloku o vzhodnih Cerkvah* in o *Odloku o ekumenizmu*. Končuje pa s trditvijo papeža Janeza XXIII., da je koncil v resnici »kakor velika binškoštna dvorana za vesoljnost Cerkve, čas posebne luči, milosti in delovanja Svetega Duha med nami vsemi v božjem kraljestvu na zemlji« (KB 1964–1965, 37–41). Anton Koren je pripravil članek Papež Janez XXIII., apostol nove krščanske dobe (KB 1964–1965, 42–57). V predzadnjem tržaškem

letniku razmišlja Janez Vodopivec o Sadovih koncila za edinost med kristjani (KB 1966, 5–12), Franc Perko o Božjem kraljestvu v dogmatični konstituciji »Luč narodov« (KB 1966, 13–42), Stanko Janežič o *Odloku o ekumenizmu* (KB 1966, 43–50), Ivan Žužek o Nekaj opombah k Odloku o katoliških vzhodnih Cerkvah (KB 1966, 51–58), Stojan Brajša se na dolgo razpiše o Josipu Juriju Strossmayerju (KB 1966, 67–89), Angel Kosmač pa predstavi p. Leopolda Mandića kot apostola krščanske edinosti (KB 1966, 90–98). P. Anton Koren je objavil tudi daljšo razpravo Katoliška področja ciril-metodijske slovansko-krščanske dejavnosti (KB 1966, 99–120), Franc Sodja pa je ob 1050-letnici smrti sv. Klimenta Ohridskega pripravil članek Na razvalinah makedonske unije (KB 1966, 122–138). Zadnji ekumenski zbornik *Kraljestvo božje* (1967–1968), ki je izšel še v Trstu, ima na prvi notranji strani ob *Kraljestvu božjem* tudi podnapis Ekumenski zbornik, ki ga je gotovo napisal urednik Stanko Janežič, saj je ta podnaslov ponovil v prvem zborniku, ki je izšel leta 1970 že v Sloveniji, in je ostal v vseh mariborskih zbornikih. Ta zadnji zdovski ekumenski zbornik najprej prinaša prevod Ekumenskega pravilnika (KB 1967–1968, 5–25), ki ga je podpisal kardinal Avguštin Bea, prvi predsednik Tajništva za pospeševanje krščanske edinosti, sledijo Misli ob Ekumenskem pravilniku Janeza Vodopivca (KB 1967–1968, 26–31), sourednika zbornika *Kraljestvo božje* in glavnega teološkega sodelavca ter pisatelja kakovostnih ekumenskih člankov v zdovskem *Kraljestvu božjem*. V istem zborniku je Vodopivec objavil še članek Teologija in duhovnost svetih bratov (KB 1967–1968, 55–61), Franc Perko pa je predstavil Versko stanje v Rusiji ob 50-letnici oktobrske revolucije; dva daljša prispevka je v tem zborniku pripravil Stojan Brajša: Mahnič in glagolica (KB 1967–1968, 79–92) ter Pravoslavni Srbi v Trstu in Istri (KB 1967–1968, 93–108), objavljenih pa je bilo še več prispevkov.

Ob urednikih Stanku Janežiču in rimskem teologu Janezu Vodopivcu ter prej navedenih avtorjih so še v zamejskem ekumenskem zborniku *Kraljestvo božje* sodelovali: p. Silvin Eiletz, Stanko Kahne, Martin Jevnikar, Karel Kozina, Pavel Krajnik, Ivan Merlak, Anton Merkun, p. Metod Turnšek, Rafko Vodeb in p. Niko Žužek.

Ti zamejski zborniki *Kraljestvo božje* so zakladnica mnogih dragocenih misli, starih in novih spoznanj in pričevanj, ekumenskih izkušenj in pogledov, predvsem zato, ker so začeli izhajati še pod papežem Pijem XII. in nato s posebno simpatijo spremljali papeža Janeza XXIII. in Pavla VI.,

predvsem še ekumensko naravnost drugega vaticanskega cerkvenega zbora. Posebno so dragoceni teološki članki Janeza Vodopivca, rimskega profesorja na papeški urbanianski univerzi v Rimu, na kateri je leta 1985 izdal knjigo *Sveta brata Ciril in Metod, Kulturna vez med Vzhodom in Zahodom* (Vodopivec 1995, 1985a). Na Hrvaškem so Vodopivčevo knjigo *Ekumenizam je ipak počeo (Il dialogo dei cattolici)* izdali že leta 1968 (Vodopivec 1968). Škoda, da Vodopivec ni več sodeloval v ekumenskem zborniku *V edinosti*, ki je od leta 1970 izhajal v Sloveniji.

Podobno kot predvojno *Kraljestvo božje* je po svoje zanimiva ekumenska kronika v *Kraljestvu božjem, Od vzhoda do zahoda*, iz katere spoznavamo ekumensko dogajanje v različnih državah, Cerkvah in cerkvenih središčih. Zamejski ekumenski zborniki ostajajo dokumentacija ekumenskega razmišljanja naših zamejskih slovenskih teologov po drugi svetovni vojni.

5. Ekumenski zbornik *V edinosti* (1970–2012)

Ekumenskega zbornika *V edinosti*, ki je začel izhajati leta 1970, ko se je Stanko Janežič vrnil iz Trsta, ni več izdajalo ACM, temveč Slovenski ekumenski svet, ki je pokoncilska ustanova. Ta je tudi imenoval uredništvo, v katerem so bili dolga leta Stanko Janežič, Franc Perko in Jože Vesenjajk; pozneje pa tudi Bogdan Dolenc, Anton Štrukelj, Primož Krečič in Vinko Škafar, ki je bil v letih 2004–2012 glavni urednik. Vse do smrti leta 2010 je bil Stanko Janežič duša uredništva ekumenskega zbornika *V edinosti* pa tudi motor Slovenskega ekumenskega sveta.

Stanko Janežič (1920–2010) je imel poseben blagoslov in tudi srečo, da je ob vrnitvi iz Trsta v Mariboru našel škofa Maksimilijana Držečnika (1903–1978), ki je bil veliki častilec bl. Antona Martina Slomška in posledično zavzet ekumenist. Janežič je leta 2003, ob 100-letnici Držečnikovega rojstva in 25-letnici smrti, v jubilejnem zborniku *Škof Maksimilijan Držečnik (1903–1978)* objavil članek *Škof Držečnik in ekumenizem*. Zanimivo, da je bil Držečnik edini slovenski škof, ki se je udeležil vseh zasedanj drugega vaticanskega cerkvenega zbora, in da je bil leta 1970 izvoljen za predsednika Ekumenske komisije pri Škofovski konferenci Jugoslavije. Prav v tej vlogi je z veseljem sprejel in podprl zamisel Slovenskega ekumenskega sveta in Teološke fakultete, da bi organizirali medfakultetne ekumenske simpozije v Jugoslaviji. Tako je bil prav

Držečnik gostitelj prvega medfakultetnega ekumenskega simpozija, ki je bil od 23. do 26. septembra 1974 v Mariboru (Janežič 2003, 108–113).

Predavanja prvega medfakultetnega simpozija z naslovom *Pastoralni problemi kristjanov v Jugoslaviji v zvezi z zakramenti, posebno evharistijo*, so bila objavljena v ekumenskem zborniku *V edinosti*, kar pomeni začetek uradnega teološkega dialoga med profesorji katoliških teoloških fakultet iz Ljubljane in Zagreba ter pravoslavne iz Beograda. V *Ekumenskem zborniku* so objavljena predavanja Franca Perka Pomen zakramentov za rast Cerkve (EZ 1974, 15–25), biblicista Adalberta Rebića iz Zagreba Uloga euharistije u prvoj Crkvi (EZ 1974, 26–51), patrologa Atanasija Jevtića iz Beograda Evharistija u istočnoj Crkvi (EZ 1974, 52–70), dogmatika Antona Strleta Evharistija v razvoju zahodne Cerkve (EZ 1974, 71–88), pastoralnega teologa Čedomira Draškovića iz Beograda Pastoralni značaj evharistije u Crkvi danas (EZ 1974, 89–97), Tomislava Ivančića iz Zagreba Euharistija i župna zajednica (EZ 1974, 98–114) in Vekoslava Grmića Evharistija in oznanjevanje (EZ 1974, 115–124). Isti ekumenski zbornik je objavil tudi Poročilo o Ekumenskem simpoziju (EZ 1974, 125–141).

Naslednji ekumenski simpozij z naslovom *Evangelizacija v našem prostoru in času* je bil od 20. do 23. septembra 1976 v Lovranu pri Reki na Hrvaškem (EZ 1977, 10–99), tretji z naslovom *Cerkev v sodobnem svetu* v Arandelovcu v Šumadiji v Srbiji od 12. do 15. oktobra 1978; tega je Jože Vesenjāk predstavil v *Ekumenskem zborniku* (EZ 1979, 90–96), objavljeno pa je tudi Sporočilo 3. ekumenskega simpozija (EZ 1979, 97–131). Četrty ekumenski simpozij, ki je bil v Ljubljani od 22. do 26. septembra 1980, je govoril o ekumenski preučitvi duhovne stvarnosti krščanstva na jugoslovanskih tleh z naslovom *Dubovno življenje na naših tleh* (EZ 1981, 67–80). O petem medfakultetnem ekumenskem simpoziju z naslovom *Jesus Kristus edini Odrešenik sveta – oznanilo odrešenja danes*, ki je bil v Zagrebu od 28. septembra do 1. oktobra 1982, je ekumenski zbornik prinesel samo Sporočilo 5. medfakultetnega ekumenskega simpozija v Zagrebu (EZ 1983, 77–84), saj so predavanja izšla v posebnem zborniku (Zbornik radova Petog ekumenskog međufakultetskog simpozija održanog u Zagrebu od 28. IX. do 1. X. 1982): *Isus Krist – jedini Spasitelj svijeta: kako danas navijestiti spasenje?*. Šesti medfakultetni ekumenski simpozij, ki je bil v pravoslavnem samostanu Studenica, je obravnaval temo Čas Svetega Duha – čas Cerkve (EZ 1985, 63–75); tema sedmega, ki je bil v Stični od

22. do 26. septembra 1986, je bila Skrivnost Cerkev in službe v Cerkvah (EZ 1987, 120–128), osmi, ki je bil v Đakovu od 13. do 16. septembra, je govoril o Evharistiji v veri in življenju Cerkev (EZ 1989, 43–51). Deveti in zadnji je bil od 23. do 24. septembra 1990, sicer brez hrvaških teologov, v samostanu Kaona pri Šabcu in v Vrdniku na Fruški gori ter je govoril o zakramentu krsta (EZ 1991, 123–130).

Seveda pa so hrvaški teologi tudi po razpadu Jugoslavije v reviji *Bogoslovska smotra (Ephemerides Theologicae Zagradiensis)* objavljali ekumenske članke: Jure Zečević, Nastanak, povijest, i smisao tjedna molitve za jedinstvo kršćana in Koncilski ekumenski zamah i današnja traženja (Zečević 1995, 229–236; 2005, 855–873); Mato Zovkić, Mogućnost ekumenizma i religijskog dijaloga u Hrvatskoj te u Bosni i Hercegovini (Zovkić 2000, 635–655), Tomo Vukšić, Teološki pluralizam i ekumenizam nakon Dominus Jesus (Vukšić 2003, 392–431); Milan Špehar, Culmanov model jedinstva u različitosti (Špehar 2004, 125–141) in drugi.

Refleksijo Dvajset let kasneje – pogled na devet ekumenskih simpozijev je v ekumenskem zborniku 2010 objavila Fanika Krajnc-Vrečko (EZ 2010, 20–23). Leta 2015 pa je medfakultetne simpozije v reviji *Edinost in dialog* ovrednotil še pravoslavni teolog Predrag Puzović iz Beograda (2015, 157–171).

Drugo posebno ekumensko dogajanje je bilo v času izhajanja ekumenskega zbornika *Koncil mladih v Taizéju*, ki je bil v ekumenskem zborniku izčrpano predstavljen (EZ 1975, 5–69). Tudi pozneje je ekumenski zbornik pisno spremljal dogajanja v Taizéju, poročal o romanjih mladih v Taizé in s taizéjskih novoletnih romanj, objavljaj pa je tudi vsakoletna *Pisma*, ki so nastajala ob teh novoletnih romanjih.

Stanko Janežič je v Prekmurju organiziral mladinske ekumenske pogovore v letih 1972–2007, kar sta ob njegovi smrti ovrednotila evangeličanski duhovnik Evgen Balažic s prispevkom Profesorju Stanku Janežiču v spomin (EZ 2010, 29–30) in binškošnik Franc Kuzmič s člankom Letni ekumenski mladinski pogovori in Stanko Janežič (EZ 2010, 24–28; 2007, 135–147). Številna predavanja z ekumenskih mladinskih pogovorov, ki so jih imeli katoliški, evangeličanski, binškošni in občasnou tudi pravoslavni teologi, so bila objavljena v ekumenskem zborniku in so bogata pisna dokumentacija takratnega ekumenskega utripa na Slovenskem, predvsem v Prekmurju.

Ekumenski zbornik se je spomnil tudi raznih pomembnih jubilejev: 120-letnice Slomškove smrti (EZ 1983,7–47), 1100-letnice smrti sv. Metoda (EZ 1985, 5–26), 60-letnice *Kraljestva božjega* 1927–1941 (1987, 7–30), tisoč let ruske Cerkve (988–1988) (EZ 1988, 5–160), 100 let Velehradskih kongresov (EZ 2007, 90–100), 500-letnice Primoža Trubarja (1508–2008) (EZ 2008, 5–35), 150-letnice prenosa škofijskega sedeža in Slomškovega prihoda v Maribor (EZ 2009, 7–38), 40 let mariborskih ekumenskih zbornikov (EZ 2010, 5–7) in drugih.

Četudi ekumenskega zbornika *V edinosti* ni več izdajalo ACM, ampak Slovenski ekumenski svet, je Stanko Janežič kot njegov glavni urednik zelo pospeševal molitveno ekumensko združenje ACM. Zato je ob 140-letnici Bratovščine sv. Cirila in Metoda posvetil tematski del ekumenskega zbornika 1991 ACM. Uvodniku Ob 140-letnici (Stanko Janežič) sledijo članki, ki govorijo o BCM oziroma o ACM: Slomškova molitvena Bratovščina sv. Cirila in Metoda v svojem času in prostoru (Angel Kosmač), Bratovščina sv. Cirila in Metoda v mariborski škofiji (Vinko Škafar), Bratovščina – Apostolstvo sv. Cirila in Metoda v ljubljanski škofiji (Lojze Kovačič), Bratovščina sv. Cirila in Metoda v celovški (krški) škofiji (Valentin Inzko), Ustanovitev in razvoj Slomškove Bratovščine v tržaški škofiji (Angel Kosmač), Bratovščina – Apostolstvo sv. Cirila in Metoda v goriški nadškofiji (Jože Markuža), Ekumenska misel med mariborskimi bogoslovci (1859–1941) (Stanko Janežič) in Kako obnoviti Slomškovo Bratovščino – Apostolstvo sv. Cirila in Metoda? (Vinko Škafar) (EZ 1991, 5–55).

Ekumenski zbornik *V edinosti* podobno kot prej revija in zborniki *Kraljestvo božje* ni imel strogo znanstvenih ambicij, marveč je želel pomagati duhovnikom in ekumenskim delavcem pri oblikovanju ekumenske zavesti v duhu drugega vatikanskega cerkvenega zbora. Šlo je za nadaljevanje spodbujanja slovenskih katoliških kristjanov k ekumenskemu ozaveščanju, čeprav so ga naročali in z njim sodelovali tudi slovenski evangeličani in evangelijski kristjani binkoštniki.

Letna ekumenska kronika *Od vzhoda do zahoda* je vsa leta objavljala ekumenska dogajanja doma in po svetu. Ekumenski zborniki so vsa leta tudi prinašali številne prevode pomembnih ekumenskih dokumentov, ki jih je prevajal in pripravljajl Jožef Urbanič. Ekumenski zborniki *V edinosti* so v letih 1970–2012 prinašali številne poljudnoznanstvene, strokovne

in tudi znanstvene članke, ki ostajajo priče pisnega in dejavnega ekumenizma Cerkve na Slovenskem.

6. *Edinost in dialog*, revija za ekumensko teologijo in medreligijski dialog (2013–)

»Ob ustanovitvi Inštituta za ekumensko teologijo in medreligijski dialog, poimenovanega po Stanku Janežiču, je Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani z Enoto v Mariboru prevzela uredništvo in izdajanje ekumenskega zbornika kot nove serije ekumenske revije. Zaradi spremenjnih vsebinskih in organizacijskih razmer se bo ta postopoma skušala uveljaviti kot znanstvena revija z recenzijami. Z mednarodnim uredniškim svetom in izpolnjevanjem mednarodnih izdajateljskih zahtev pa si bo prizadevala tudi za pridobitev mednarodnih referenc. Revija želi ohraniti tradicijo ekumenske ideje, ki se v novih verskih in kulturnih razmer nujno obrača v dialog z drugimi verstvi ter tako v slovenski prostor prinaša priložnost za najširši teološki in medkulturni dialog.« (ED 2013, 12–13) Prva številka revije za ekumensko² teologijo in medreligijski dialog *Edinost in dialog*, ki jo je uredila Fanika Krajnc-Vrečko, glavna urednica, odgovorni urednik pa je bil Maksimilijan Matjaž, je izšla leta 2013; doslej je izšlo že pet letnih zvezkov, ki upravičujejo svoj zastavljeni cilj. Od leta 2016 je glavni in odgovorni urednik Maksimilijan Matjaž, pomočnik glavnega urednika pa Samo Skralovnik.

Sklep

Prvi mariborski škof Anton Martin Slomšek je leta 1851 ustanovil Bratovščino sv. Cirila in Metoda kot molitveno združenje za zedinjenje kristjanov. O njej so takrat in pozneje pisali v *Drobtinica*, *Zgodnji Danici* in drugod. Na Moravskem in tudi v Ljubljani so Bratovščino

² Izraz »ekumenski« je za pravoslavne kristjane moteč. Zato Papeška univerza Antonianum oziroma Inštitut frančiškoveške duhovnosti v Rimu in Pravoslavna teološka fakulteta Aristotelove univerze v Solunu izmenično organizirata ne ekumenskih, ampak »medkrščanske simpozije« (*Simposio intercrisiano*) (Škafar 2012, 130); morda bi lahko sprejeli izraz medcerkveni. Na to je opozoril tudi letos predstavnik ruske pravoslavne delegacije, ki je sodelovala ob molitvenem spominu ob ruski kapelici pod Vršičem. Morda bi bilo dobro razmisliti, ali je modro, da še ohranjamo izraz »ekumenski« (Slovenski ekumenski svet), ali bi ga bilo bolje poenotiti s papeškim (Papeški svet za pospeševanje edinosti kristjanov, *Pontificium Consilium ad Unitatem Christianorum fovendam*) in ga imenovati Slovenski ali katoliški svet za pospeševanje edinosti kristjanov.

poimenovali Apostolstvo sv. Cirila in Metoda, in to je pred dobrimi sto leti, v letih 1911–1914, izdalo štiri »zvezke« *Kraljestvo božje na Jutrovem*, v katerih je poročalo svojem delu v ljubljanski škofiji. V članku so predstavljene zvezki, revije in zborniki, ki jih je do leta 1968 izdajalo ACM. Ekumenski zbornik *V edinosti* je leta 1970 začel izdajati Slovenski ekumenski svet, saj ekumenizem v duhu drugega vatikanskega cerkvenega zbora ni več samo zadeva molivcev in molitvenih zvez. Za ekumenizem se je odločila Cerkev kot skupnost. Sicer pa iz članka izhaja, da so bili člani Apostolstva sv. Cirila in Metoda tudi vse bolj ekumensko oblikovani, najprej po besedilih v zvezkih *Božje kraljestvo na Jutrovem*, pozneje reviji *Božje Kraljestvo* in končno po zbornikih *Božje kraljestvo*, ki so poleg poročil o zedinitveni problematiki prinašali tudi poljudne, strokovne in večkrat tudi znanstvene članke. To toliko bolj velja za ekumenski zbornik *V edinosti*, ki ga je izdajal Slovenski ekumenski svet, ki je tudi poudarjal ACM. V drugi polovici 20. stoletja se je v Katoliški cerkvi tudi v Sloveniji vse bolj uveljavljal teden molitve za edinost kristjanov od 18. do 25. januarja. To pa pomeni, da je duhovni in predvsem molitveni ekumenizem zahteva vseh kristjanov, da gre za Cerkev kot skupnost, in ne samo za neke molitvene ekumenske navdušence. V zadnjem stoletju so nastala tudi nova krščanska eklezialna gibanja (Marijino delo, Prenova v Duhu, Taizé, protestantska sestrsko redovna skupnost Communauté de Grandchamp v Švici, evangeličanske Marijine sestre v Darmstadtu, anglikanski frančiškani itd.), ki na sebi lasten način uresničujejo duhovni in življenjski ekumenizem.

Reviji *Edinost in dialog*, ki si je postavila za prioriteto znanstveno raven člankov, lahko samo čestitamo, saj je to eno izmed znamenj časa, obenem pa ji želimo, da bi našla zdravo komplementarnost med pospeševanjem strogo znanstvenega medreligijskega dialoga ter ekumenskega oz. medkrščanskega in medcerkvenega dialoga pa tudi prostor za spodbujanje duhovnega ekumenizma, ki je bil tako pri srcu bl. Antonu Martinu Slomšku in so ga po njegovi zamisli spodbujale dosedanje »ekumenske« revije in zborniki. Sicer pa je Jezus Kristus protagonist molitvenega ekumenizma, saj je tudi sam v velikoduhovniški molitvi prosil Očeta, »da bi bili vsi eno« (Jn 17,21). Morda bi revija, kljub strogi znanstvenosti, lahko objavljala pomembnejša molitvena medkrščanska srečanja na slovenski in tudi širši ravni, predvsem tista, ki se jih udeležuje tudi papež, saj bi tako nadaljevala tradicijo svojih predhodnic.

Kratice

ACM	Apostolstvo sv. Cirila in Metoda
BCM	Bratovščina sv. Cirila in Metoda
ED	Edinost in dialog
KB	Kraljestvo božje
EZ	Ekumenski zbornik V edinosti
BS	Bogoslovska smotra (Ephemerides Theologicae Zagradiensis)

Reference

- Ambrožič, Matjaž.** 2003. Franc Grivec in velchradski kongresi. V: *Grivčev simpozij v Rimu*, 69–86. Celje: Slovenska teološka akademija v Rimu in Mohorjeva družba Celje.
- Edinost in dialog. Revija za ekumensko teologijo in medreligijski dialog.* 2013–2017. Maribor: Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta, Enota v Mariboru. Inštitut Stanka Janežiča za dogmatično, osnovno in ekumensko teologijo ter religiologijo in dialog.
- Ekumenski zbornik. V edinosti.* 1970–2012. Ljubljana-Maribor: Slovenski ekumenski svet.
- Leskovec, Paolo.** 1960. Il concilio ecumenico nel pensiero teologico degli »otodosi«. *Civiltà cattolica* 111: 140–152, 371–384.
- Janežič, Stanko.** 2003. Franc Grivec in ekumenizem. V: *Grivčev simpozij v Rimu*, 185–194. Celje: Slovenska teološka akademija v Rimu in Mohorjeva družba Celje.
- — —. 2003a. Škof Držičnik in ekumenizem. V: Škof Maksimilijan Držičnik (1903–1978), 108–113. Maribor: Slomškova založba.
- Kraljestvo božje.* 1924–1926. Ljubljana: Letno poročilo Apostolstva sv. Cirila in Metoda pod zavetjem Device Marije v Ljubljani in Bratovščine sv. Cirila in Metoda v Mariboru.
- Kraljestvo božje.* 1927–1941. Maribor-Ljubljana: Glasilo Apostolstva sv. Cirila in Metoda v Ljubljani in Bratovščine sv. Cirila in Metoda v Mariboru. Leto IV. Maribor-Ljubljana.
- Kraljestvo božje.* 1957–1968. Rim-Trst: Apostolstvo sv. Cirila in Metoda.
- Kraljestvo božje na Jutrovem.* 1911–1914. Ljubljana: Apostolstvo sv. Cirila in Metoda pod zavetjem Device Marije.
- Krajnc-Vrečko, Fanika.** 2013. Tradicija v edinosti in dialogu. *Edinost in dialog* 68: 11–17.
- Oražem, France.** 2003. Grivec in Apostolstvo sv. Cirila in Metoda. V: *Grivčev simpozij v Rimu*, 261–269, Celje: Slovenska teološka akademija v Rimu in Mohorjeva družba Celje.
- Puzovič, Predrag.** 2015. Međufakultetski ekumenski simpozijumi od 1974. do 1990. godine. *Edinost in dialog* 70: 157–171.
- Škafar, Vinko.** 2013. Prispevek Franca Grivca pri ovrednotenju sv. Cirila in Metoda. *Edinost in dialog* 68: 75–94.
- — —. 2012. Razdeljenost Cerkev je greh proti Svetemu Duhu. Pogovor z grškim katoliškim nadškofom Yannisom Spiteriosom. V: *V edinosti: Ekumenski zbornik* 67: 120–131.
- Špehar, Milan.** 2004. Cullmanov model jedinstva in različnosti. *Bogoslovska smotra* 74: 125–141.
- Tadina, Ivanka.** 2003. Grivec in kongres o vzhodnem bogoslovju v Ljubljani. V: *Grivčev simpozij v Rimu*, 87–98. Celje: Slovenska teološka akademija v Rimu in Mohorjeva družba Celje.

- Vodopivec, Janez.** 1968. *Ekumenizem je ipak počeo (Il dialogo dei cattolici)*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- . 1985. *I Santi fratelli Cirillo e Metodio Compatrioti d'Europa, Anello culturale tra l'Oriente e l'Occidente*. Rim: Urbaniana.
- . 1985a. The Holy Brothers Cyril and Methodius. Co-patriots of Europe. A Culture Link between East and West. Rim: Urbaniana.
- Vukšić, Tomo.** 2003. Teološki pluralizam i ekumenizam nakon Dominus Jesus. *Bogoslovska smotra* 73: 392–431.
- Zečević, Jure.** 2005. Koncilski ekumenski zamah i današnja traženja. *Bogoslovska smotra* 75: 855–873.
- . 1995. Nastanak, povijest i smisao tjedna molitve za jedinstvo kršćana. *Bogoslovska smotra* 64: 229–236.
- Zovkić, Mato.** 2000. Mogućnost ekumenizma i religijskog dijaloga u Hrvatskoj te u Bosni i Hercegovini. *Bogoslovska smotra* 54: 635–655.